

ФАРМИРАВАННЕ І ДЗЕЙНАСЦЬ СІСТЭМЫ КІРАВАННЯ ВЁСКАЙ БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІХ ГУБЕРНЯЎ ПАСЛЯ АДМЭНЫ ПРЫГОННАГА ПРАВА

Даўгач Т. В., кандыдат гістарычных навук, навуковы супрацоўнік інстытута гісторыі
НАН Беларусі, dolgach_tv_91@mail.ru

Артыкул прысвечаны дзейнасці створанай падчас рэформы 1861 г. сістэме кіравання вёскай. Аўтар раскрывае аспекты фарміравання органаў кіравання сялянамі на тэрыторыі Беларусі і вызначае асаблівасці іх функцыянавання ў беларуска-літоўскіх¹ губернях. Артыкул можа быць карысным для настаўнікаў гісторыі пры тлумачэнні тэм, звязаных з адменай прыгоннага права, асаблівасцямі правядзення буржуазных рэформ на тэрыторыі Беларусі, паўстаннем 1863 – 1864 гг.

Ключавыя словы: *аграрная рэформа 1861 г., сялянства, сацыяльна-эканамічнае развіццё, губернскія па сялянскіх справах прысутнасці, міравыя пасрэднікі, органы самакіравання.*

Метадычны каментар:

Выкарыстанне на ўроках гісторыі вынікаў даследавання сістэмы кіравання вёскай пасля адмены прыгоннага права дасць магчымасць сфарміраваць прадметную кампетэнцыю вучняў у межах чатырох тэматычных блокаў, прадугледжаных вучэбнай праграмай:

- 1. Адмена прыгоннага права.*
- 2. Паўстанне 1863—1864 гг.*
- 3. Урадавая палітыка ў Беларусі ў апошняй трэці XIX ст.*
- 4. Развіццё капіталістычных адносін у вёсцы пасля адмены*

¹ Патлумачым выкарыстанне тэрміну “беларуска-літоўскія губерні”. Дадзенае даследаванне ахоплівае, перш за ўсё, межы сучаснай Рэспублікі Беларусь. Тэрыторыя Беларусі на момант правядзення аграрнай рэформы з’яўлялася часткай Расійскай імперыі, дзе была падзелена на губерні. Сучасныя тэрыторыі Беларусі ўвайшлі ў склад Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай губерняў. У складзе насельніцтва дадзеных адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак пераважалі беларусы, што дае нам магчымасць выкарыстоўваць у даследаваннях абагульняючую назву “беларускія губерні”. Менавіта такі падыход характэрны да навуковай традыцыі, якая склалася ў шэрагу навуковых і вышэйшых навучальных устаноў Беларусі. Аднак улічваючы гістарыяграфічную традыцыю інстытута гісторыі НАН Беларусі ў артыкуле выкарыстоўваецца тэрмін “беларуска-літоўскія губерні”, зыходзячы з таго, што частка Віленскай губерні разам з губернскім горадам Вільна ўваходзіць сёння ў склад Літоўскай Рэспублікі. Выпрацоўка адзінага падыходу да вызначэння тэрміна, што датычыцца геаграфічных рамак сучаснай тэрыторыі Беларусі павінна знайсці рашэнне ў ходзе сумеснага абмеркавання прадстаўнікоў розных навуковых падыходаў, аднак на сёняшні момант у даследаваннях, прысвечаных гісторыі Беларусі канца XVIII – пачатку XX ст. можна сустрэць два варыянты напісання, і ні адзін з іх не з’яўляецца памылковым.

прыгоннага права.

Адзначым, што адмена прыгоннага права – гэта не толькі вызваленне сялян і змены ў эканамічным укладзе, але і стварэнне прынцыпова новай сістэмы кіравання вёскай. Падчас рэформы ў беларуска-літоўскіх губернях з’явілася сістэма самакіравання. З моманту канчатковага запрыгоньвання сялян у XVI ст. асноўная частка насельніцтва беларускіх зямель знаходзілася ў асабістай залежнасці ад феадалаў-землеўласнікаў, не была самастойнай, не магла ўплываць на шэраг абставін уласнага жыцця. Аднак аграрная рэформа 1861 г. змяніла гэта. Безумоўна, не адразу сяляне зразумелі, што такое ўласная свабода і як ёй распараджацца. Таму ў якасці дапаможных інстанцый падчас рэформы з’явіліся інстытут міравых пасрэднікаў і губернскія па сялянскіх справах прысутнасці. Нягледзячы на тое, што гэтыя ўстановы планаваліся як часовыя, яны праіснавалі каля 50 гадоў і ў выніку стрымлівалі развіццё сялянскага самакіравання. Такім чынам, сама сістэма сялянскага самакіравання хоць і была створана, фактычна яна патрапіла пад кантроль мясцовых органаў улады. Тым не менш, прынцыпы самакіравання, якія ляжаць ў аснове грамадзянскай супольнасці, застаюцца нязменнымі да сёняшняга часу: незалежнасць ад адміністрацыі, фінансавая і гаспадарчая самастойнасць, выбарнасць службовых асоб. Разуваючы кампаненты сістэмы, вучні змогуць экстрапаляваць гэтыя веды на сучасны стан сістэмы самакіравання. Вывучэнне гісторыі самакіравання на тэрыторыі Беларусі – неабходная частка грамадзянскага выхавання асобы.

Варта адзначыць, што рэформа 1861 г. на тэрыторыі Беларусі мела свае істотныя адрозненні ад пераўтварэнняў у іншых частках імперыі. Гэта сведчыць аб унікальнасці гаспадарчых традыцый Беларусі. Так, на тэрыторыі Беларусі гістарычна склалася дзве формы землекарыстання – падворная і абшчынная, што абумовіла асобныя ўмовы адмены прыгону для розных губерняў. Усведамленне дадзеных асаблівасцяў у тым ліку можа садзейнічаць фарміраванню асноў нацыянальнай і культурнай ідэнтычнасці асобы.

Вельмі істотныя змены ў рэалізацыю рэформы і сістэму мясцовага кіравання на тэрыторыі Беларусі ўнесла паўстанне 1863 – 1864 гг. Паколькі ўлады Расійскай імперыі не давяралі мясцоваму дваранству, на пасады міравых пасрэднікаў і членаў губернскіх па сялянскіх справах прыстунасцей пасля паўстання сталі прызначаць чыноўнікаў, запрошаных з цэнтральных губерняў Расійскай імперыі (рускіх па паходжанні, праваслаўнага веравызнання), якія не заўсёды валодалі сітуацыяй у рэгіёне. Урад Расійскай імперыі не рызыкаваў даваць рычагі ўлады мясцоваму насельніцтву, што ў выніку аказала істотны ўплыў на рэформы другой паловы XIX ст. у беларуска-літоўскіх губернях, пазбавіўшы рэгіён любых элементаў самакіравання. Разуменне дадзеных прычынна-выніковых сувязяў дапаможа вучням зразумець асаблівасці развіцця

беларуска-літоўскіх губерняў у складзе Расійскай імперыі, а таксама нацыянальнаю палітыку ўладаў у дчынення да Беларусі, якая мела не толькі эканамічныя і сацыяльныя, але і культурныя наступствы.

Аграрная рэформа 1861 г. стала першай з шэрагу буржуазных пераўтварэнняў XIX ст. у Расійскай імперыі і пацягнула за сабой глабальныя наступствы, якія паўплывалі на ўсе сферы жыцця тагачаснага грамадства. На сённяшні дзень існуе шмат прысвечаных настолькі значнай падзеі даследаванняў, у якіх прааналізаваны найперш эканамічныя аспекты рэформы. На аснове шэрагу грунтоўных навуковых манаграфій, а таксама абагульняючых прац, прысвечаных адмене прыгону, былі напісаны і адпаведныя параграфы ў школьных падручніках. Аднак прапанаваны ў падручніках матэрыял мае ў большай ступені эканамічны ўхіл і робіць акцэнт на пераход грамадства ад феадальных да капіталістычных адносінаў. Па-за межамі дадзеных параграфу апынуліся вельмі важныя пытанні, якія даюць уяўленне аб інструментах, з дапамогай якіх адбывалася рэалізацыя рэформы. Зыходзячы з гэтага, на дадзены момант відавочна неабходнасць асэнсавання новых навуковых дасягненняў у вывучэнні рэформы 1861 г., а таксама практычнай рэалізацыі абгрунтаваных канцэпцый на ўроках гісторыі.

Рэформа 1861 г. не была аднамомантавым актам, а ўяўляла сабой комплекс мерапрыемстваў як эканамічнага, так і сацыяльнага характару. Пачаўшыся ў 1861 г., яна расцягнулася на доўгія часы. Аднак хто сачыў за выкананнем палажэнняў рэформы? У падручніках згадваліся спецыяльныя чыноўнікі – міравыя пасрэднікі, якія павінны былі дапамагаць памешчыкам складаць устаўныя граматы і выконваць некаторыя адміністрацыйныя функцыі [1, с. 75]². Аднак інстытут міравых пасрэднікаў быў толькі часткай прынцыпова новай сістэмы кіравання ў вёсцы.

Натуральна, пытанне стварэння новай адміністрацыйнай сістэмы ўздымалася яшчэ падчас падрыхтоўкі пераўтварэнняў. Напярэдадні рэформы

² Нажаль, у новы падручнік для восьмага класа не патрапіла і гэта сціплая інфармацыя.

істотнай праблемай лічылася тое, што да адмены прыгоннага права поўны кантроль над залежнымі сялянамі ажыццяўлялі памешчыкі. Гэта значыць, што пытанні сялянскай адукацыі, аховы здароўя, сацыяльных канфліктаў у вёсцы не ўздымаліся на дзяржаўным узроўні, а вырашаліся землеўладальнікамі. У вёсцы без прыгоннага права дадзеныя пытанні паўсталі б вельмі востра. Акрамя таго, аграрная рэформа прадугледжвала стварэнне сістэмы сялянскага самакіравання, надзяленне сялян маёмаснымі правамі і паступовы пераход былых прыгонных у стан уласнікаў, што таксама патрабавала ўсебаковага кваліфікаванага ўдзелу [2, арк. 14]. У сувязі з гэтым, урадам Расійскай імперыі быў задуманы шэраг пераўтварэнняў у сістэме мясцовага кіравання, якія ўвасобіліся ў стварэнні новай сістэмы кіравання вёскай, якая была прадстаўлена на розных узроўнях. Часткі новай сістэмы кіравання павінны былі ўзаемадзеіаць паміж сабой з мэтай ажыццяўлення рэформы і яе адміністрацыйнага суправаджэння, а таксама з мэтай кантролю над органамі сялянскага самакіравання [3, с. 37, 58]. Паколькі самакіраванне ў беларуска-літоўскіх губернях мела вельмі абмежаваны характар, па сутнасці органы сялянскага самакіравання, створаныя падчас рэформы, сталі часткай агульнай сістэмы кіравання ў вёсцы [4, с. 100–101]. Такім чынам, ніжэйшымі звёнамі дадзенай сістэмы сталі сялянская грамада і валасное праўленне на чале з валасным старшынёй. Сялянская грамада аб'ядноўвала гаспадарчыя інтарэсы сялян, а судовыя і адміністрацыйныя пытанні вырашала валасное праўленне [5, с. 103]. Сялянская грамада, як правіла, складалася з сялян, якія пражывалі на землях аднаго памешчыка. Ёй кіраваў сельскі сход, які выбіраў сельскага старасту [3, с. 41]. У кампетэнцыю сельскіх сходаў, паводле «Общего положения о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости», уваходзілі пытанні ўзаемадапамогі, добраўпарадкавання, догляду малалетніх, адукацыі, выбараў сельскіх службовых асоб, прызначэння збораў на мірскія выдаткі, раскладкі аброку [3, с. 49–50]. Сельскія старасты выконвалі пэўныя адміністрацыйныя функцыі ў сялянскай грамадзе, і, нягледзячы на тое, што гэтая пасада з'яўлялася выбарнай, яны падпарадкоўваліся міравым пасрэднікам [3, с. 52].

На ўзроўні воласці сяляне маглі ўдзельнічаць у працы валаснога праўлення, на чале якога стаяў валасны старшыня, і валаснога сялянскага суда [3, ч. 53]. Валасны сход складалі выбарныя сельскія і валасныя службовыя асобы, а таксама сяляне, якія абіраліся ад кожнага паселішча, якое ўваходзіла ў воласць. Са складу сялян, якія ўваходзілі ў валасны сход, абіраліся валасныя судзі. Сход павінен быў займацца выбарамі валасных службовых асоб, праверкай іх дзейнасці; праверкай рэкруцкіх спісаў; арганізацыяй валасных навучальных устаноў; гаспадарчымі справамі воласці, напрыклад, працай запасных магазінаў. Сходы ў беларуска-літоўскіх губернях збіраліся вельмі рэдка, іх функцыі фактычна выконвала валасное праўленне, якое складалася з валаснога старшыні і ўсіх сельскіх стараст. Пасада валаснога старшыні была выбарнай, аднак зацвярджаўся ён на пасадзе міравым пасрэднікам таго ўчастка, да якога адносілася воласць. Валасны старшыня, як і сельскія старасты, выконваў усе патрабаванні міравога пасрэдніка [3, с. 48, 55]. Такім чынам, сістэма сялянскага самакіравання знаходзілася ў падпарадкаванні міравых пасрэднікаў – чыноўнікаў, якія займаліся ўладкаваннем пазямельных адносін паміж сялянамі і памешчыкамі. Дадзеная акалічнасць пазбавіла сістэму галоўнага кампанента самакіравання – незалежнасці ад адміністрацыі, пакінуўшы ў падпарадкаванні сельскіх грамад і валаснога праўлення толькі некаторыя гаспадарчыя і адміністрацыйныя пытанні.

Наступнай ступенню сістэмы кіравання быў інстытут міравых пасрэднікаў. Чыноўнікі гэтага ўзроўню разбіралі спрэчкі, скаргі і непаразуменні; рэгулявалі ўзаемныя адносіны паміж памешчыкамі і сялянамі; ажыццяўлялі нагляд за дзеяннямі органаў сялянскага самакіравання; здзяйснялі судовы разбор спрэчак па пытаннях аб найме рабочых, арэндзе зямель, патравах і парубках лясоў, калі сума іску не перавышала 30 руб. Па ўсіх узбуджаных спрэчках міравы пасрэднік павінен быў дабівацца прымірэння бакоў ці трацейскага разбору. У выпадку няўдачы ён мог прысуджаць адказчыкаў да грашовага спагнання, а ў выпадку правіннасці (калі вінаватыя належалі да падатнага саслоўя) – да грамадскіх работ, арышту (да сямі дзён) ці

да цялеснага пакарання (не больш дваццаці ўдараў). У адносінах да абраных прадстаўнікоў сялянскага самакіравання міравому пасрэдніку давалася права рабіць заўвагі і вымовы, прысуджаць штраф ці накладваць арышт, выдаляць або здымаць вінаватага з пасады [5, с. 31–34].

Міравыя пасрэднікі аднаго павята ўваходзілі ў склад павятовага міравога з'езда, які ўзначальваў павятовы маршалак. Пасяджэнні з'ездаў праходзілі з удзелам прадстаўніка ад урада [6, с. 151]. Міравыя з'езды ў першую чаргу займаліся разглядам скаргаў на міравых пасрэднікаў, а таксама тымі адміністрацыйнымі пытаннямі, якія выклікалі цяжкасці ў міравых пасрэднікаў.

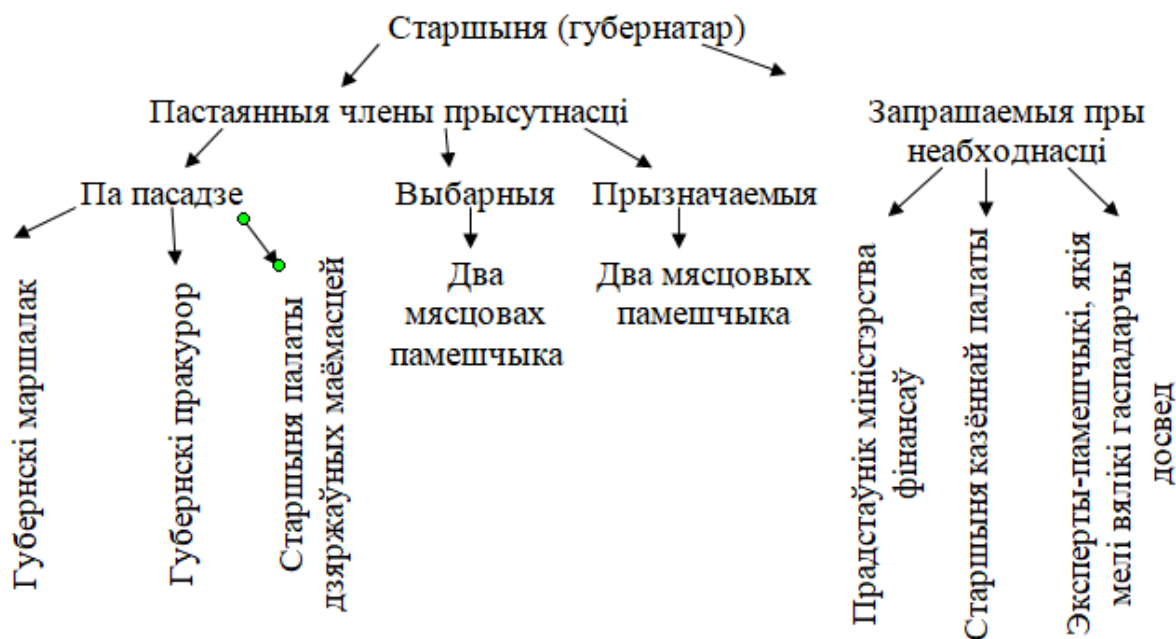
Вышэйшай інстанцыяй у сістэме кіравання вёскай пасля адмены прыгоннага права сталі губернскія па сялянскіх справах прысутнасці, якім «вверялось заведование делами крестьянских обществ, водворенных на помещичьих землях, а также разбор недоразумений, споров и жалоб, возникающих между помещиками и временнообязанными крестьянами» [3, с. 37–38].

Губернскія па сялянскіх справах прысутнасці разглядалі скаргі на дзеянні міравых пасрэднікаў і павятовых міравых з'ездаў; справы па добраахвотных пагадненнях паміж сялянамі і памешчыкамі; ажыццяўлялі некаторыя распарадчыя дзеянні. Да дзеянняў распарадчага характару адносілася: вызначэнне выдаткаў на ўласнае ўтрыманне і наём землямераў, падрыхтоўка праектаў па размеркаванні паселішчаў на воласці, рэгламентацыя памеру павіннасцей, зацвярджэнне ўстаўных грамат, складанне ўрочных палажэнняў (дакументаў, у якіх фіксаваліся павіннасці часоваабавязаных сялян), вызначэнне ўмоў рыбнай лоўлі, зацвярджэнне прысудаў міравых пасрэднікаў, разгляд спрэчных спраў, якія не маглі вырашыць павятовыя міравыя з'езды. Прысутнасці вялі поўнае адміністрацыйнае і дакументнае суправаджэнне выкупной аперацыі [6, с. 155–158].

У склад губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей уключаліся: а) губернатар (старшыня), губернскі маршалак, старшыня палаты дзяржаўных маёмасцей, губернскі пракурор, чацвера з мясцовых дваран (на пастаяннай

аснове); б) старшыня казённой палаты; прадстаўнік Міністэрства фінансаў; памешчыкі, якія мелі вялікі кіраўнічы або гаспадарчы вопыт (у якасці запрошаных на абмеркаванне канкрэтных пытанняў), праваслаўныя святары – ў тых выпадках, калі ў Прысутнасцях абмяркоўваліся праблемы царкоўных зямель. Усе члены Прысутнасці, якія дзейнічалі на пастаяннай аснове, за выключэннем чатырох прадстаўнікоў мясцовых дваран, уключаліся ў склад аўтаматычна (па пасадзе). Дваранскія прадстаўнікі ўключаліся ў Прысутнасць двума спосабамі: двое з мясцовых дваран запрашаліся па ўзгадненні з губернатарам і міністрам унутраных спраў, з дазволу імператара; двое – абіраліся сходам губернскага і павятовых прадвадзіцеляў дваранства. На пасадзе сакратара Прысутнасці зацвярджаўся чыноўнік канцылярыі губернатара [7, арк. 148] (мал. 1).

Склад губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцяў на момант стварэння ўстаноў (1861 г.)

мал. 1

Структура Прысутнасцяў распрацоўвалася з улікам асноўных напрамкаў іх дзейнасці і ў ходзе дапаўнення паўнамоцтваў інстытуцыі адаптаваліся пад новыя выклікі. Так, Прысутнасці складаліся з канцылярыі і распарадчага, выкупнога, люстрацыйнага, чыншавага, харчовага аддзяленняў або сталоў. У 1867 г. ва ўстановах па справах сялян з'явілася новае структурнае падраздзяленне – страхавое [8, с. 217]. Усе аддзяленні мелі непасрэднае дачыненне да дзейнасці. Напрыклад, увядзеннем ўстаўных грамад, зацвярджэннем планаў маёнткаў, вёсак і сялянскіх надзелаў, кантролем над выкупнымі аперацыямі і спагнаннем выкупных плацяжоў і запазычанасцяў займалася выкупных аддзяленне; геадэзічнае апісанне зямель, выкупаемых сялянамі з памешчыцкіх маёнткаў, ажыццяўляла люстрацыйнае аддзяленне; разгляд і рэагаванне на скаргі ўваходзілі ў сферу дзейнасці распарадчага аддзялення. Усе гэтыя пытанні вырашаліся ў ходзе бягучай работы ўстановаў. Аднак былі праблемы, якія патрабавалі калектыўнага абавязковага абмеркавання на пасяджэннях губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцяў. Да такіх пытанняў адносілася: складанне ўрочных палажэнняў (дакументаў, дзе фіксаваліся памеры сялянскіх павіннасцяў для той ці іншай губерні – *мал. 2*), зацвярджэнне кандыдатур міравых пасрэднікаў, пытанні рэалізацыі нацыянальнай і канфесійнай палітыкі самадзяржаўя ў беларуска-літоўскіх губернях і інш.

Палажэнні, якія рэгламентавалі дзейнасць сістэмы кіравання паслярэфарменнай вёскай, былі аднолькавымі для ўсіх губерняў Расійскай імперыі. Некаторыя спецыфічныя адрозненні беларуска-літоўскіх губерняў і асаблівасці дзейнасці чыноўнікаў па сялянскіх справах былі зафіксаваны ў мясцовых палажэннях [9; 10]. Аднак нягледзячы на тое, што сістэма кіравання вёскай у гэтых губернях стваралася на тых жа прынцыпах, што і ў іншых рэгіёнах імперыі, пасля паўстання 1863–1864 гг. і ўвядзення рэжыма «исключительных законов» яна перажыла кардынальныя змены.

7

УРОЧНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ДЛЯ ГРОДНЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ.

	Число дней	
	тяг- лых	пѣ- шихъ
Запахать одну десятину - - - - -	5	—
Забороновать одну десятину - - - - -	1½	—
Посѣять хлѣба на одной десятинѣ - - - - -	—	1/3
Сжать хлѣба на 1-й десятинѣ (Озимого Ярового) - - - - -	—	3
Обмолотить озимаго хлѣба 50 сноповъ, яроваго 60 сноповъ (Снопъ въ размѣръ 1¼ арш. у перевязки :)	—	6
Раструсить павозъ на одной десятинѣ - - - - -	—	1
Скосить сѣна на одной десятинѣ - - - - -	—	5
Собрать сѣна съ одной десятинны - - - - -	—	5
Вырубить одну кубическую сажень дровъ - - - - -	—	5
Перевезти на разстояніе одной версты:		
15 возовъ павоза - - - - -	1	—
10 возовъ озимаго хлѣба - - - - -		
8 возовъ сѣна вѣсомъ въ 15 пудъ каждый - - - - -		
1 кубическую сажень дровъ - - - - -		
Соразмѣрно съ этимъ расчетомъ назначать для перевозки число рабочихъ дней смотря по разстоянію.		
Порубить одну кубическую сажень дровъ дабы сѣны способны къ отопленію - - - - -	—	4
Оборать картофель на одной десятинѣ - - - - -	1½	—
Выкопать картофель на одной десятинѣ - - - - -	—	42
Выкопать 1 кубич. сажень земли - - - - -	—	4
Остричь овецъ 12 - - - - -	—	1

Примѣчаніе 1. Все другія непоименованныя здѣсь работы считаются день за день.

Примѣчаніе 2. Число рабочихъ для сжатія озимаго и яроваго хлѣба, для скошенія сѣна и выборки картофели на одной десятинѣ, означены въ семъ урочномъ положеніи, предполагая средній урожай. Какъ на разныхъ десятинахъ, въ одномъ и томъ же полѣ, степень урожая бываетъ различна, то число рабочихъ, требующееся для исполненія сихъ работъ на всемъ пространствѣ поля, опредѣляется умножая число десятинъ на число рабочихъ нужное при среднемъ урожаѣ.

Примѣчаніе 3. Когда на основаніи ст. 131 мѣстнаго положенія дѣдается вычетъ изъ рабочихъ часовъ на проходъ до мѣста работы и обратно, то размѣръ уроковъ уменьшается въ томъ отношеніи въ какомъ уменьшается въ слѣдствіе сего вычета, опредѣленное въ ст. 177 мѣст. полож. число рабочихъ часовъ въ рабочемъ днѣ. Правило сіе нераспространяется однако на пашню и боровьбу, въ отношеніи коихъ соблюдается слѣдующее: если за сказаннымъ вычетомъ остается не менѣе 3 рабочихъ часовъ, то работы сіи выполняются въ полномъ размѣрѣ, опредѣленномъ урочнымъ положеніемъ; если же за сказаннымъ вычетомъ остается менѣе 3 рабочихъ часовъ, то изъ сего времени скидывается еще 2 часа на отдыхъ рабочаго и притомъ урокъ пашни и боровьбы уменьшается противу урочнаго положенія въ томъ отношеніи, въ коемъ остающееся за тѣмъ для работы время, будетъ находиться къ 6-ти часамъ необходимымъ для выполненія полнаго урока сихъ работъ.

мал. — 2

Так, скарацілася колькасць міравых участкаў, а значыць і міравых пасрэднякаў. Пасля добраахвотнага або прымусовага іх звальнення, вакансіі занялі прызначаныя чыноўнікі рускага паходжання праваслаўнага веравызнання[4, с. 64]. Падобныя кадравыя змены адбыліся і ў губернскіх пасялянскіх справах прысутнасцях, бо нягледзячы на адпаведнасць чыноўнікаў

гэтых устаноў маральным крытэрам і маёмаснаму цэнзу, якія выстаўляліся да кандыдатур у 1861 г. [11, арк. 39], пасля паўстання яны ў большасці выпадкаў былі заменены на чыноўнікаў рускага паходжання. Найбольш значныя змены адбыліся ў Мінскай і Гродзенскай губернях, дзе быў больш моцным паўстанцкі рух, у якіх прынцып выбарнасці быў заменены на прызначаемаць службовых асоб [13, арк. 116; 14, арк. 22–22 аб.].

Адным з наступстваў паўстання 1863–1864 гг. стала ўзмацненне недаверу да насельніцтва беларуска-літоўскіх губерняў з боку ўрада Расійскай імперыі. Гэта вылілася ў абмежаваны характар буржуазных пераўтварэнняў другой паловы XIX ст. Адсутнасць у беларуска-літоўскіх губернях земстваў (да 1911 г.), патрабавала актыўнай працы чыноўнікаў па сялянскіх справах па пытаннях сялянскага побыту, стварэння і функцыянавання сістэмы народнай адукацыі, медыцынскіх устаноў, бяспекі ў вёсцы, сацыяльнай апекі сірот [4, с. 107–109]. Такія дадатковыя кірункі дзейнасці сістэмы кіравання паслярэформеннай вёскай беларуска-літоўскіх губерняў сталі істотным адрозненнем дадзеных тэрыторый ад іншых рэгіёнаў імперыі.

У ходзе далейшых пераўтварэнняў сістэма кіравання вёскай была трансфармавана. Так, падрыхтоўка судовай рэформы прадугледжвала звужэнне спектра службовых абавязкаў міравых пасрэднікаў. У большасці губерняў Расійскай імперыі гэтая пасада была скасавана, згодна з «Положением об изменении в устройстве местных учреждений по крестьянским делам» ад 27 чэрвеня 1874 г. На змену міравым пасрэднікам прыйшлі Павятовыя па сялянскіх справах прысутнасці. Павятовыя прысутнасці прынялі большасць функцый міравых пасрэднікаў і іх павятовых з'ездаў. На Віцебскую, Мінскую і Магілёўскую губерні гэтае палажэнне распаўсюдзілася ў 1878 г., а ў Віленскай і Гродзенскай губернях міравыя пасрэднікі працягвалі працу да 1903 г., аднак іх функцыі былі абмежаваны наглядам за органамі сялянскага самакіравання [15, с. 132–139].

Галоўныя губернскія ўстановы па сялянскіх справах таксама былі трансфармаваны. Пасля выканання імі абавязкаў па адміністрацыйнаму

суправаджэнню рэформы было прынята рашэнне пашырыць паўнамоцтвы чыноўнікаў па сялянскіх справах. Па ўказу Аляксандра III ад 12 ліпеня 1889 г. «О преобразовании местных крестьянских учреждений и судебной части в Империи» Губернскія па сялянскіх справах прысутнасці былі пераўтвораны ў Губернскія прысутнасці. Склад членаў новых інстытуцый быў пашыраны. Туды ўвайшлі губернатар (старшыня), віцэ-губернатар, губернскі прадвадзіцель дваранства, пракурор акруговага суда або яго таварыш, а таксама 2 абавязковых дваранскіх прадстаўнікі, прызначаных губернатарам. Установам дазвалялася запрашаць на свае пасяджэнні абавязковых членаў павятовых па сялянскіх справах прысутнасцяў, калі абмяркоўваліся справы датычныя адпаведных паведаў; кіраўніка Казёнай палатай, кіраўніка Упраўлення земляробства і дзяржаўнай маёмасці. Такім чынам, Губернскія па сялянскіх справах прысутнасці фактычна спынілі сваю дзейнасць і на іх аснове быў створаны новы орган кіравання з новымі функцыямі, новым складам і паўнамоцтвамі. Губернскія прысутнасці ў адрозненне ад сваіх папярэднікаў, цалкам пазбавіліся элемента выбарнасці. Дадзеныя органы выконвалі судовыя функцыі ў губернях, што надавала ім прынцыпова новы статус і шмат у чым спрашчала справаводства. У тых губернях Расійскай імперыі, дзе функцыянаваў інстытут земскіх начальнікаў, закон уступіў у дзеянне ў 1898г., на Віцебскую, Магілёўскую і Мінскую губерні ён быў распаўсюджаны толькі ў апошняй чвэрці 1901 г., на Гродзенскую і Віленскую – ў 1903 г.

Вынікамі дзейнасці сістэмы кіравання паслярэформеннай вёскай стала нарматыўна-прававое забеспячэнне рэалізацыі аграрнай рэформы (складанне ўрочных палажэнняў, распрацоўка ўзораў устаўных грамат і інструкцый да іх складання, уніфікацыя формы справаводства па сялянскіх справах у губернях); адміністрацыйнае суправаджэнне рэформы (вызначэнне тэрмінаў пачатку летніх і зімовых работ, размеркаванне паселішчаў на воласці, складанне спісу кандыдатаў на пасаду міравых пасрэднакаў, кантроль над выкупнымі аперацыямі); садзейнічанне арганізацыі сістэмы валаснога і сельскага праўлення. Ва ўмовах адсутнасці земстваў чыноўнікі па сялянскіх справах

садзейнічалі перадухіленню сацыяльных канфліктаў у вёсцы, а таксама аператыўнаму вырашэнню пытанняў стварэння і функцыянавання народнай адукацыі, медыцынскіх устаноў, бяспекі, догляду малалетніх. Тым не менш, бюракратызацыя і шматступеннасьць іерархіі мясцовай улады, невыразная рэгламентацыя функцый і адказнасці розных органаў кіравання сялянамі, змена кадравага складу ўстаноў і прынцыпу іх фарміравання ў ходзе і пасля паўстання 1863–1864 гг., адсутнасць земстваў адмоўна ўплывалі на выніковасць працы сістэмы кіравання вёскай у беларуска-літоўскіх губернях. Неабходнасць умяшання ў пытанні сялянскага побыту ставіла валасных старшынь у залежнае становішча ад адміністрацыі, чым пазбаўляла валасное праўленне галоўнага прынцыпу самакіравання. Дадзенае ўмяшанне ў працу органаў валаснога праўлення ў выніку блакавала развіццё сялянскага самакіравання, а таксама ператварала чыноўнікаў па сялянскіх справах у «калектыўнага памешчыка», што не садзейнічала змене фактычнага статусу селяніна пасля адмены прыгоннага права.

Літаратура і крыніцы:

1. Гісторыя Беларусі. Канец XVIII — пачатак XX ст. 9 клас: вучэбны дапаможнік / С.В. Марозава, У.А. Сосна, С.В. Паноў – 2-е выд. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2011. – 200 с.
2. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (г. Санкт-Пецярбург) (РДГА) – Ф.1180. – Воп. 15. – Спр. 8.
3. Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости // Крестьянская реформа в России. Сборник законодательных актов. – М. : Госюриздат, 1954. – С. 37–80.
4. Долгач Т.В. Губернские по крестьянским делам присутствия: формирование, структура, деятельность (1861–1903 гг.): дис...канд. ист. наук. – Минск, 2019. – 200 с.
5. Талмачова, С. А. Эвалюцыя дзейнасці органаў сялянскага самакіравання (1861-1914 гг.) / С. А. Талмачова // Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: дапаможнік. У 5 ч. Ч.2. Актуальныя праблемы аграрнай гісторыі / склад. А.П. Жытко [і інш.]; пад агул. Рэд. А. П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2007. – С. 5 – 106.

6. Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях // Крестьянская реформа в России. Сборник законодательных актов. – М.: Госюриздат, 1954 г. – С. 135–158.

7. РДГА. – Ф. 1180. Воп. 1. Спр. 1.

8. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917) / Составитель Т. Е. Леонтьева. – Минск: БелНИИДАД, 2006. – 392 с.

9. Местное Положение о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях, в губерниях: Виленской, Гродненской, Ковенской, Минской и части Витебской // Крестьянская реформа в России. Сборник законодательных актов. – М. : Госюриздат, 1954. – С. 341–390.

10. Местное положение о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях в губерниях: Великороссийских, Новороссийских и Белорусских // Крестьянская реформа в России. Сборник законодательных актов. – М. : Госюриздат, 1954. – С. 179–242.

11. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 76.

12. РДГА. – Ф. 1180. Воп. 15. Спр. 152.

13. Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (LVIA). – F.385. – Ap.1. – В.828.

14. Талмачова, С. А. Асаблівасці “Палажэння аб змяненнях ва ўладкаванні мясцовых устаноў па сялянскіх справах” і яго рэалізацыі на тэрыторыі Беларусі (70-я гг. XIX–пачатак XX ст.)/ С. А. Талмачова // Подзвігу народа жыць у вяках (да 70-годдзя Вялікай Перамогі): матэрыялы рэсп. навук.-тэарэт. канф., г. Мінск, 28 красавіка 2015 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка; рэдкал. А. В. Касовіч, А. П. Жытко, М. М. Забаўскі [і інш.]. – Мінск: БДПУ, 2015. – С. 132 – 139